

ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК: 378.2.016:330.1(477)

Ю.М.Бажал, д-р екон. наук

Національний університет "Києво-Могилянська академія"

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПЦІЯ ФОРМИ І ЗМІСТУ

Аналізуються концептуальні принципи побудови сучасних магістерських програм з економічної теорії, розглядається світовий досвід організації та змістовного наповнення таких програм, узагальнюються відповідні сучасні тенденції розвитку, зокрема в контексті Болонського процесу, обґрунтовуються практичні пропозиції щодо удосконалення форм і методів таких програм в Україні.

Проблематика форми, змісту і методів організації магістерських програм з економічної теорії набуває сьогодні особливої актуальності в Україні. І справа не тільки в тому, що триває робота з підготовки відповідного нового галузевого стандарту вищої освіти, а й у винятковій значущості цих програм для ефективного удосконалення всієї системи вищої економічної освіти в контексті забезпечення глобальної конкурентоспроможності національної економіки.

Таке твердження сприймається багатьма в Україні скоріше як ритуальна мантра, а не спонукання до конкретних управлінських дій. Більшість управлінців, які вважають себе прагматиками, а також чимало викладачів і науковців, не сприймають економічну теорію як практичний фах. За нашими спостереженнями, серед них панує переконання, яке можна виразити конструкцією відомого вислову Кіплінга: "Економічна теорія – це економічна теорія, а реальна українська економіка – це реальна українська економіка, і вони ніколи не зійдуться".

Важко заперечити це, спостерігаючи дискусії навколо урядових програм, бюджетних резолюцій тощо. Кваліфікованих аргументів з економічної теорії явно бракує в цих дискусіях. Тому так часто можна почути судження на кшталт: "Західні теоретичні курси для нас мають тільки пізнавальне значення, у нас – інша економіка". З таких позицій фундаментальні курси з економічної теорії не сприймаються як напружений науковий пошук відповідей на практичні виклики часу, у тому числі відповідей на сучасні українські проблеми. Але відповіді давати треба і треба готувати фахівців, які будуть здатні шукати ці відповіді.

Якщо заперечувати (явно чи "за умовчанням") актуальність практичної функції дисциплін економічної теорії, які викладаються у ВНЗ України, то за логікою такого "методологічного" контексту, дійсно, не так уже й важливо, яка буде структура курсів з точки зору різних теорій, відстань між якими може перевищувати сторіччя. Тоді на перший план виходять

методичні питання щодо окреслення певного набору категорій і понять, а не питання про їх системну концептуальну взаємозалежність та зв'язок з проблемами реального життя. Абстрактно-фрагментарний ракурс бачення проблематики економічної теорії дозволяє застосовувати "діалектичну логіку" щодо еkleктичного поєднання в структурі програм і курсів з економічної теорії найрізноманітніших тем і концепцій з різних часів і "не помічати", наприклад, суперечностей категорій політекономії соціалізму і категорій сучасних економічних теорій ринкової економіки. Важко не бачити, що такий підхід до формування змісту теоретичних дисциплін житиметься та поширюється ще й через те, що він виставляє невисоку планку вимог до фахового рівня науково-педагогічних кадрів.

Проте економічна теорія завжди була в центрі управлінської та інтелектуальної уваги можновладців різних часів і народів, навіть у своїх волюнтаристських та ненаукових проявах. І сьогодні вона набуває все більшої актуальності саме через свій конкретно-системний зміст і яскраво виражену практичну функцію. Перманентний розвиток економічної теорії – це, перш за все, напружений і драматичний пошук об'єктивних закономірностей еволюції суспільно-економічної матерії та визначення шляхів і методів прикладного використання сформульованих законів і принципів на користь прогресу та забезпечення сталого зростання багатства країни, що, власне, конституювало економічну теорію як науку в піонерній праці Адама Сміта¹.

На нашу думку, таке формулювання місії економічної науки повинно обумовлювати принципи побудови магістерських програм з економічної теорії в Україні. В даній статті ми спробуємо проаналізувати концептуальні проблеми, які сьогодні супроводжують реалізацію цієї місії в Україні та запропонувати конкретні підходи щодо їх вирішення. Такий прагматичний підхід лежить у річищі сучасних тенденцій розвитку подібних програм у світі, і цей досвід ми також намагалися використати. Структурно матеріал сформовано у відповідності до логіки розкриття та обґрунтування зазначеної позиції: спочатку визначаються організаційні та змістовні концептуальні засади побудови таких програм в Україні, далі розглядаються сучасні тенденції розвитку фундаментальної економічної освіти та підходи щодо її удосконалення в контексті Болонського процесу, на підставі зроблених висновків формуються пропозиції щодо удосконалення форм і методів розбудови магістерських програм з економічної теорії в Україні.

Окремо треба представити джерельну базу, яка формувала авторське бачення. Стаття містить посилання на фахові літературні джерела, які було використано, але основний інформаційний потік, що живив наші роздуми і який важко специфікувати точно за місцем і часом, але який був найзмістовнішим, – йшов від колег, з якими часто і плідно доводилося обговорювати цю проблематику. Це перш за все фахове спілкування: в секції з економічної теорії Науково-методичної комісії Міністерства освіти і науки України, а також з колегами з інших університетів України, в дискусіях з іноземними професорами під час участі в міжнародних конференціях Єв-

¹ Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. – К., 2001. – 593 с.

ропейської асоціації деканів, присвячених сучасним проблемам університетської освіти, участі в міжнародних конференціях Європейської асоціації еволюційної політичної економії, на численних семінарах з цієї тематики, що їх організовувало представництво програми IREX в Україні, під час стажування в університетах США і Канади, а також в процесі співпраці з організаторами і викладачами експериментальної магістерської програми з економічної теорії в Україні, яка функціонувала в Національному університеті "Києво-Могилянська академія" в рамках гранту міжнародного консорціуму EERC і завданням якої був трансфер на Україну уніфікованих "західних" стандартів організації магістерських програм з економічної теорії.

Коротко можна анонсувати, що проведений концептуальний аналіз показав ілюзорність сподівань на розбудову сучасних магістерських програм з економічної теорії за рахунок їхнього імпорту в Україну. Ми самі повинні активно і самокритично зробити це, розглядаючи знання, напрацьовані економічною теорією, як потужний ресурс економічного зростання країни. Проте виконання такого завдання має принципову особливість – трансфер відповідних світових знань в Україну може бути успішним тільки тоді, коли його масово будуть здійснювати український професорсько-викладацький склад і наукові та освітні інституції.

Організаційні засади

Перш за все проблема організаційних засад стосується інституційного та суб'єктного фактору розбудови магістерських програм (МП) з економічної теорії. Концептуально питання ставиться так: "А чи є сьогодні в Україні ресурси для створення сучасної конкурентоспроможної мережі МП з економічної теорії?" Це фактично та ж сама постановка, яка виникла для більшості галузей та виробництв у транзитивних економіках. Можна розглянути історію будь-якого продукту, що вироблявся чи виробляється в Україні, та методом аналогій оцінити всі складнощі та перипетії, які супроводжували політику "захисту вітчизняного товаровиробника" в сучасних умовах глобалізації і які є достатньо типовими для того, щоб приєднати до цього ряду і наш предмет аналізу. У більшості випадків імпорتنі товари витіснили неконкурентні українські чи українське виробництво стало філією іноземної материнської компанії. Напрошувалися відповідні висновки і щодо організаційних засад МП з економічної теорії. Проте такий сценарій з імпортом МП не спрацював і не вирішив проблеми.

Створення МП з економічної теорії в Україні почалось одночасно з народженням нової незалежної держави. В 1991 році було ухвалено Закон України "Про освіту", де вперше вводився освітньо-кваліфікаційний рівень "магістр". Спеціальності "економічна теорія" в Радянському Союзі не існувало, тому ця назва утворилася від найпоширенішої у світі економічної спеціальності, яка зветься "економікс", але зміст навчання на наших МП формувався, хоча і з урахуванням достатньо випадкового іноземного досвіду, але без настанови необхідності змістовної та формальної уніфікації з "економікс". Це відразу створило проблему відповідності наших МП з економічної теорії "західним", а фактично світовим, стандартам фундаментальної економічної освіти. На багато років ця проблема "зави-

сла" у невизначеності, і тільки тепер, коли Україна приєдналася до Болонського процесу, питання уніфікації наших і європейських навчальних програм набуло загальної практичної значущості.

В минулі роки питаннями уніфікації фундаментальної економічної освіти на наших теренах більше переймався "захід". Безумовно, ця активність спочатку мала переважно ідеологічне забарвлення – прискорити імплементацію ринкової економічної свідомості на пострадянських теренах для протидії силам можливого реваншу. Але швидкість, з якою комуністична еліта перетворилася на "жирних котів" капіталізму і організувала захист і пропаганду ринкового устрою, так само швидко пом'якшила такі побоювання. На перший план вийшли суто фахові мотиви – допомогти сформувати корпус експертів, з якими можна плідно співпрацювати.

Концептуальні підходи до проблеми організації викладання економічної теорії на пострадянському просторі, які були сформульовані західними інституціями, можна продемонструвати статтею відомих західних економістів, яку вони підготували за результатами проведеного в 1999 році комплексного дослідження стану вивчення економічної теорії та відповідних наукових розробок в 24-х країнах колишнього Радянського Союзу та Центральної і Східної Європи². В російському перекладі статті автори спеціально зазначили, що предметом дослідження була саме економічна теорія і тому саме так треба розуміти і перекладати слово "economics", яке вживається в англomовному оригіналі.

Автори цієї розвідки дуже точно, на наш погляд, формулюють місію навчальних програм з економічної теорії: "У більшості країн, які успішно здійснюють перехід до повноцінно функціонуючої ринкової економіки, важливою потребою (та нагальною необхідністю) залишається створення інституційних засад для розробки та оцінки економічної політики. Щоб відігравати активну роль в процесі трансформації, політикам, керівникам підприємств, державним службовцям та іншим суб'єктам економічної політики необхідна ґрунтовна теоретична підготовка на теренах ринкової економіки. Це вимагає підвищення якості економічної освіти, залучення кваліфікованих економістів до викладання економічної теорії на всіх освітніх рівнях, а також якісних наукових досліджень та аналітичного оцінювання реальної політики"³.

Проаналізувавши з таких позицій стан вивчення економічної теорії, зроблено висновок, що в цих країнах (включаючи Україну) – на загал спостерігається дуже низька якість викладацьких кадрів, а єдиним досягненням даної освітньої сфери в 90-х роках минулого сторіччя названо зростання кількості залучених іноземних професорів. Оцінюючи рівень реалізації практичної функції програм з економічної теорії, в статті зазначається, що економічна політика цих країн (окрім Азербайджану) зазвичай фо-

² Pleskovic, B., Aslund, A., Bader, W., and Campbell, R. (2002) *Capacity Building in Economics Education and Research in Transition Economies*, World Bank Policy Research Working Paper, 2763. Цю статтю можна прочитати в перекладі російською в білоруському журналі: ЕКОБЕСТ. – 2003. – Вип. 1. – № 1. – С. 4–59 // <http://research.by/rus/ecowest/archive/2003/1/>.

³ Плескович Б., Ослунд А., Бадер У., Кэмпбелл Р. Создание возможностей для развития экономического образования и научных исследований в странах с переходной экономикой // ЕКОБЕСТ. – 2003. – Вип. 1. – № 1. – С. 4.

рмується на базі рекомендацій міжнародних організацій, а не з використанням порад вітчизняних дослідницьких інституцій⁴.

Виходячи з таких передумов, автори статті дійшли висновку про неспроможність місцевих кадрів розбудувати магістерські програми з економічної теорії у відповідності до західних стандартів і про недоцільність надання іноземної допомоги з цією ціллю існуючим національним навчальним закладам, тому краще спрямовувати цю допомогу на розбудову нових незалежних міжнародних освітніх центрів. У цьому контексті міститься таке посилання: "На зустрічі фондів, урядів, міжнародних організацій та представників приватного бізнесу, що проходила в 1999 році в Берліні (Німеччина) і була присвячена стратегічним питанням, одногосло було визнано, що створення нових незалежних інститутів з самого початку є значно більш ефективним і рентабельним, ніж робота з інститутами, які збереглися з часів соціалізму. В багатьох випадках закоренілі бюрократи і професорсько-викладацький склад епохи комунізму чинили перешкоди успішному партнерству"⁵.

Ця стратегія була реалізована. В Україні таким міжнародним незалежним інститутом стала магістерська програма з економічної теорії при Національному університеті "Києво-Могилянська академія", яка підтримувалася і адмініструвалася міжнародним консорціумом EERC (діяла в 1996-2007 роках), в Росії – Російська економічна школа (РЭШ), в Чехії – програма CERGE-EI, в Угорщині – Центральноєвропейський університет (CEU) та інші. Цим центрам рекомендувалося діяти незалежно від національних освітніх інституцій.

Чи була ця стратегія ефективною для країн-реципієнтів такої допомоги? Чи виконали ці програми поставлену (цитовану вище) місію? Іноземне керівництво зазначених центрів вважає, що так. Хай кожен читач сам дасть відповідну оцінку, особливо ті, хто пов'язаний з викладанням курсів з економічної теорії – чи допомогли їм ці програми наблизитися до західних стандартів, чи поменшали вади, які слушно констатувалися у вищезазначеній статті відомих фахівців.

Можливо, хтось зі мною не погодиться, але наш аналіз цього питання схиляє до думки, що переважна кількість прогресивних зрушень на теренах фундаментальної економічної освіти в Україні, які відбулися після 1999 року (дата відліку обумовлена датами із зазначеної статті), перш за все завдячують зусиллям, таланту і ентузіазму вітчизняних учених, викладачів, організаторів навчального процесу. Були розроблені перші державні стандарти для спеціальності економічна теорія, виконані переклади українською базових "західних" підручників та підготовлені сучасні власні посібники, відбуваються організаційні реформи в контексті Болонського процесу та ін.

Яка була і є роль зазначених міжнародних центрів у всіх цих процесах? Вплив, безперечно, існує, але він переважно здійснювався через викладачів з базовою українською освітою, які знайомилися з роботою цих центрів, брали участь в їхніх наукових та тренінгових заходах і нама-

⁴ Там же. – С. 17, 21.

⁵ Там же. – С. 39.

галися перейняти все корисне. Проте цей внесок в загальну справу, на наш погляд, був мізерним у порівнянні з трансфером відповідних знань через різноманітні форми фахового стажування наших викладацьких кадрів за кордоном та запрошенням до українських університетів іноземних професорів за програмами обміну, а також через комунікацію з іноземними колегами на міжнародних конференціях, семінарах тощо. Сьогодні все більшого масштабу набуває вплив різноманітних форм інституційної кооперації українських університетів і окремих програм з іноземними, особливо європейськими, авторитетними університетами та науковими центрами.

Ознайомлення зі змістом і практикою виконання навчальних програм в провідних університетах США, Канади, Європи стало підґрунтям для розробки і запровадження в багатьох університетах Києва, Львова, Одеси, Харкова, Донецька та ін. нових курсів сучасних дисциплін з економічної теорії, з'явилися перші якісні наукові статті, де досліджуються актуальні проблеми економіки України. Випускники багатьох українських ВНЗ з економічних спеціальностей успішно продовжують навчання за кордоном і, як правило, не тільки не поступаються в якості базової підготовки, а й нерідко є серед найкращих студентів.

Таким чином, стратегія, що пов'язана з формуванням зразкової міжнародної навчальної програми, відірваної від існуючих національних інституцій, професорсько-викладацьких кадрів та потреб реальної економічної політики, мала результатом тільки створення поодиноких, в цілому непоганих, програм, які фактично мало вплинули на ситуацію з фундаментальною економічною освітою та наукою в країні. Причиною цього, на наш погляд, стало намагання побудувати МП з економічної теорії у відірваності від українських економічних реалій та відсторонено від наявного національного освітянського та наукового ресурсу. Вже в котрий раз зазнав невдачу "більшовицький принцип" побудови нового кращого життя на руїнах минулого.

Другий висновок, який витікає з аналізу ефективності імпорту МП, але більше має відношення до концепції власної української стратегії, полягає у тому, що шлях створення взірцевих навчальних програм з претензією на канонічність для всіх інших також сьогодні не можна визнати ефективним. Це пов'язано з тим, що якість сучасної магістерської програми в першу чергу залежить від наукового рівня професорсько-викладацького складу, задіяного на програмі. Саме науковий компонент у викладанні дисципліни обумовлює відмінність магістерської і бакалаврської програм. Універсальний викладач, який читає будь-який курс за наявності підручника, а сам у цій царині результативно не веде наукових досліджень, в умовах знаннєвої економіки не може забезпечити навчальний рівень, що відповідає світовим стандартам.

Це є вузьким місцем організації іноземних програм в Україні (стосовно досліджень української економіки), але, треба визнати, що для вітчизняних МП з економічної теорії гострота цієї проблеми є надзвичайною. Проте, наукову кваліфікацію викладацького корпусу неможливо кардинально покращити регламентацією переліку дисциплін та тем за допомогою державного чи "західного" стандарту. Більш ефективним, на наш погляд, буде шлях стан-

дартизувати вимогу викладання на МП саме тих дисциплін, в яких можуть знайти місце результати наукових публікацій викладачів, чи результати функціонування тих наукових шкіл, що склалися на кафедрах університетів.

У даному контексті лежить ще одне важливе питання, яке стосується організаційних засад побудови МП з економічної теорії в Україні. Це питання підготовки викладацьких кадрів, які будуть здатні читати дисципліни на сучасному рівні. Сьогодні у нас така підготовка ведеться переважно в режимі самопідготовки зацікавлених викладачів, а не є результатом функціонування відповідного інституту, який на заході має форму програм PhD. В Україні вже давно точаться дискусії щодо цієї проблеми, але реальних зрушень поки що не видно. Проте треба усвідомлювати, що потенціал підготовки для України відповідних викладачів за кордоном є дуже обмеженим. Так, згідно з аналізом, який провів Том Купе, директор програм EERC в Україні, кількість українських учених-економістів, які отримали ступінь PhD від західних університетів, за період 1995–2005 років становить 35 осіб. Тільки троє з них повернулись на Україну⁶.

Політекономія чи економікс?

Як ми вже зазначали, центральне місце в концептуальному баченні місії, значення та ролі МП з економічної теорії в Україні повинне займати розуміння цільової практичної функції такої програми. Це питання є достатньо складним, бо ні в радянські часи в Україні, ні сьогодні на "заході" практично не існувало і не існує освітніх програм з подібною назвою чи, точніше, з назвою, яка передає адекватний буквальний зміст категорії "економічна теорія". До освітньої ніші, яку повинні заповнити програми з економічної теорії, в минулі часи у нас відносили програми і курси з політичної економії, а на "заході" це були і є програми під назвою "економікс". За формою наша назва спеціалізації – "економічна теорія", виникла як аналог західних програм з назвою "економікс". Такий генезис породив методологічну проблему, пов'язану з тим, що дисципліни з економічної теорії природно перебрали на себе колишні викладачі курсів політекономії, але зміст цих дисциплін формувався на базі підручників з "економікс". Відповідно виникла проблема перепідготовки, але тут ми б хотіли звернути увагу на різну практичну функцію програм з радянської політекономії та з "економікс". Усвідомлення цієї різниці має дуже важливе значення для формування концепції магістерської програми з економічної теорії в Україні.

В навчальних програмах радянської політекономії наголос робився на ідеологічній функції – штучному канонічно наперед визначеному і затвердженому обґрунтуванню правильності обраної командно-адміністративної моделі економіки і нищівній фанатичній критиці ринкової моделі капіталістичних країн. Детальне вивчення різних практичних аспектів механізму господарювання реальної соціалістичної економіки вже не відносилося до компетенції політекономії, а намагання розширити рамки пре-

⁶ Купе Т. Научные успехи украинских экономистов в 1969–2005 гг. // Экономический вестник о вопросах переходной экономики Beyond Transition, 2006. – Июль–сентябрь. – № 11. – С. 8 // <http://siteresources.worldbank.org/INTDECBEYTRANEWLET/Resources/RussiaJulySeptember2006.pdf>.

дмета і об'єкта економічної теорії за рахунок прикладних сфер економічної науки, що робилося переважно в системі Академії наук, сприймалося підозріло саме через побоювання "заплямувати" ідеологічну чистоту єдино правильної теорії.

Проте саме за межами політекономії реально в Радянському Союзі відбувалися економічні дослідження передового рівня, які фактично вже в ті часи формували національні освітянські кадри економістів і цілі наукові школи, для яких підручники з "економікс" не стали відкриттям нових світів. Традиція викладання політекономії в радянські часи перейшла в сучасні курси з економічної теорії у вигляді акцентації уваги на ідеологічних проявах теоретичних побудов. У крайніх проявах цей методологічний підхід можна спостерігати в достатньо абсурдній ситуації, коли викладачі, які читають курси з ринкової економіки, не закликаючи до реставрації командно-адміністративної системи, завзято критикують "економікс", "мейнстрім", неокласиків, фактично виплескуючи з водою справедливої критики здорову дитину теорії ринкової економіки. І все це робиться під новими ідеологічними прапорами, до яких, не розібравшись, зараховують теорії інституціональної економіки, еволюційної економіки, цивілізаційного підходу, економічної синергетики тощо. Хоча ці дійсно нові теорії є логічним продовженням і удосконаленням неокласичного канону, а не його суцільним запереченням заради нових ідеологічних фантомів.

Подібну колізію маємо і з іншим батьком назви нашої МП з економічної теорії – "економікс". Спрощуючи, можна зазначити, що ідеологією навчальних курсів з "економікс" є намагання обійтись без ідеології в поданні механізмів функціонування економічної системи. "Економічна людина" неокласиків космополітична, завжди раціональна, не має історії та живе в абстрактній аполітичній країні. Єдина ідеологічна вимога – це наявність конкурентного ринку та свободи прийняття рішень кожним індивідумом. Ця ідеологія фактично є наперед заданою і в курсах особливо не специфікується. Тому термін "економікс" більш точно перекладати як економіко-математичний аналіз, бо ця система побудови навчальних програм робить наголос на позитивістському аналізі економіки як природного об'єкта, який має постійні [типу фізичні чи хімічні] об'єктивні властивості. Головним завданням є, застосовуючи математичні та статистичні методи дослідження, виявити і описати ці властивості кількісними параметрами та, якщо вдасться, побудувати математичні моделі цих об'єктів для детального формального аналізу характерних ознак моделей з подальшою економічною інтерпретацією результатів.

Такий підхід окреслює предмет "економікс" вужче за предмет власне економічної теорії, в ньому дуже мало і схематично представлений один з центральних проявів економічних відносин – суб'єктивна поведінка людей, яка залежить від набагато більшої кількості мінливих соціально-економічних чинників, ніж це представлено в каноні неокласики. У своїх крайніх проявах цей методологічний підхід виглядає також достатньо абсурдно, коли викладачі, що читають курси з економічної теорії, абсолютно не звертають увагу на конкретні особливості національної економіки, про яку йдеться, чи взагалі не знають реального стану речей в економіці краї-

ни, громадянам якої вони читають курси на позиціях візитуючих іноземних професорів. Подібну ситуацію можна спостерігати і в Україні, і не тільки у виконанні іноземців. Викладачі, які самі не ведуть аналітичну чи дослідницьку роботу на теренах сучасних економічних проблем, залюбки читають абстрактні курси з економічної теорії, де достатньо розібратися з формулами, які представлені в "західних" підручниках, і не мати клопоту з відстеженням та інтерпретацією поточної економічної ситуації.

Думаю, в Україні при формуванні МП з економічної теорії ми повинні знайти серединний шлях між цими двома крайнощами, і це буде відповідати сучасним світовим тенденціям розвитку економічної теорії, які пов'язані зі спробами подолати зазначені методологічні недоліки як політекономії соціалізму, так і ортодоксальної "економікс".

Сучасні світові тенденції

Сьогодні у світі дедалі більше магістерських програм з "економікс", зберігаючи таку назву, реально еволюціонують у більш складні теоретичні конструкції, що об'єднують різні концептуальні підходи, навіть різні науки на міждисциплінарному рівні. Все це робиться з метою максимального наближення до пізнання принципів ефективної реальної економічної поведінки людей, фірм, країн, міжнародних корпорацій та організацій та виробити рекомендації, які мають практичну цінність. Це руйнує звичну уяву про економічну теорію як про абстрактну башту із слонової кістки і примушує навчальні програми ставати більш гнучкими та зорієнтованими на вирішення практичних проблем.

Для ілюстрації наведемо приклад одного з найкращих в Європі і світі спеціалізованого навчального закладу з "економікс" – Лондонської школи економікс (London School of Economics – LSE), яка тепер називається London School of Economics and Political Science⁷. В 2008 році в цьому університеті виконувалося тільки базових 35 бакалаврських програм і 139 магістерських, причому слово "економікс" присутнє приблизно в 10% назв цих програм. Розмаїття тематик і міждисциплінарність багатьох з них не може нас не дивувати, але це віддзеркалює сучасні тенденції в розвитку ще недавно стабільних за невеликою кількістю базових академічних програм. Та й сама назва школи – економікс – вже явно не ідентифікує зміст цих програм з позицій традиційних уявлень.

Подібні процеси набувають поширення у всьому світові, включаючи і сусідні нам країни, що формулює для України відповідні орієнтири та критерії. Треба відзначити, що провідні українські МП з економічної теорії в режимі самоорганізації вже стали на цей шлях. Їхній досвід покладено в основу проекту нового галузевого стандарту для МП з економічної теорії, підготовленого робочою групою під керівництвом А.Гриценка, що можна тільки вітати. Цікаво відмітити і подібну еволюцію колишньої МП з економічної теорії консорціуму EERC, про яку вже згадувалося вище і яка 12 років тому була створена в Україні як типовий зразок західного стандарту МП з економічної теорії (економікс). Сьогодні ця програма перейшла до новоствореної фондом В.Пінчука "Київської школи економіки" (Kyiv School

⁷ Доступно з: <http://www.lse.ac.uk/>.

of Economics), але вже в назвах профільних спеціалізацій, які пропонує ця школа, слова "економічна теорія" чи "economics" вже не фігурують: аналіз економічної політики; економіка фінансів; фірми, споживачі та структура ринку (www.kse.org.ua). Узагальнюючи наведену практику, можна виділити дві причини утворення показаної тенденції.

Перша причина пов'язана з розповсюдженням моделі американського дослідницького університету, коли магістерські програми виконуються науковими центрами та інститутами університетів і навчальний процес базується не стільки на підручниках, скільки на найновіших наукових досягненнях, які представлені в наукових статтях, що набули міжнародного визнання, а також на власних дослідженнях. Тому напрями спеціалізацій магістерських програм стають більш диференційованими і міждисциплінарними у порівнянні з традиційними, які вже мають визнані базові підручники.

Можливе тематичне розмаїття магістерських програм з економічної теорії (економікс), зорієнтованих на наукову спеціалізацію кафедр, можна проілюструвати списком наукових журналів міжнародного визнання (referenced, recognized journals)⁸, які закріпилися в рубриці "Економікс" відомого Інституту наукової інформації – The Institute of Scientific Information (Thomson-ISI)⁹ (див. додаток 1). Цей перелік цікавий нам з декілька резонів.

По-перше, він показує широту предмета економікс, як його сьогодні сприймає світова наукова спільнота, і відповідно це примушує нас замислитися, яким чином ми можемо бути інтегрованими в це поле (точніше – океан). Ясно, що жодний варіант жорсткого державного стандартизування певного переліку дисциплін для магістерської програми з економічної теорії фізично не зможе перекрити ці терени. Якщо навіть продовжувати вітчизняну тенденцію акцентуації в наших МП питань критики неокласичного мейнстріму, то ми все одно увійдемо в широченне поле так званих гетеродоксальних (не мейнстрімовських) теорій. Для ілюстрації цієї тези наведемо класифікацію таких неортодоксальних наукових спеціалізацій, яку розробила для себе Європейська асоціація еволюційної політичної економії в контексті контрадикції з мейнстрімівськими теоретичними течіями (див. додаток 2). Як бачимо, і на цьому шляху важко сформулювати "єдино правильний" теоретичний канон для закладання його до державного стандарту МП з економічної теорії.

По-друге, список журналів з додатку 1, і додамо сюди класифікацію з додатку 2, висвітлює джерельну базу навчально-методичного забезпечення для наших МП, яку треба українському теоретику в принципі знати, хоча би в якійсь вузькій спеціалізованій чарунці, і що, власне, тільки і може надати підстави стверджувати, що наші МП відповідають світовому рівню та уніфіковані за сучасним західним стандартом викладання економічної теорії. Для цього, як мінімум, треба мати доступ до цих журналів. Хай не до всіх 231, але хоча б до тих, які представляють науковий напрям певної кафедри. А найкращі з них, напевно, не завадить читати і використовувати в навчальному процесі всіх програм. Аналітики, які складають

⁸ Про систему рейтингування економічних журналів докладніше див.: Том Купе. Кількісне оцінювання ефективності роботи вчених-економістів // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 2.

⁹ Доступно з: <http://scientific.thomson.com/isi/>.

рейтинги таких журналів, найкращими вважають такі¹⁰ (перша десятка): *American Economic Review*, *Econometrica*, *Journal of Political Economy*, *Journal of Economic Theory*, *Quarterly Journal of Economics*, *Journal of Econometrics*, *Econometric Theory*, *Review of Economic Studies*, *Journal of Business and Economic*, *Journal of Monetary Economics*. Чи відслідковують публікації в цих журналах українські вчені? Якщо подивитися науковий апарат статей у вітчизняних наукових журналах, то відповідь буде однозначно "ні", причому не тільки щодо найкращих, а й щодо всіх 231 наукових економічних журналів, що репрезентують сьогодні передній край сучасної економічної науки.

По-третє, цей список показує також журнали, до яких необхідно готувати статті українським вченим, бо тільки такі публікації визнаються як наукові досягнення та відповідно їхньою кількістю та індексом цитування вимірюється якість економічних наукових досліджень в країні, а значить, і якість магістерських програм з економічної теорії. Як показала спеціальна розвідка Т.Купе, ми фактично не беремо участі в цьому процесі¹¹.

Друга причина пов'язана з посиленням орієнтації систем освіти на актуальний кадровий попит сучасного глобалізованого ринку праці. Тому університети намагаються диверсифікувати свої навчальні програми, шукаючи актуальні ніші попиту на магістрів певної нової кваліфікації. Зрозуміло, що реакція університетів на виникнення інноваційного попиту на фахівців незвичних кваліфікацій може бути оперативною тільки за можливості швидко створювати нові відповідні програми, так само як легко закрити ті з них, що втрачають популярність. В Європі така модель побудови навчального процесу отримала назву підприємницький університет¹².

Причиною цих тенденцій є ті самі процеси, що обумовили появу концепції та політики так званого Болонського процесу.

Болонський процес

Принципи та завдання "Болонського процесу" вже достатньо ґрунтовно висвітлені в літературі відносно української освіти в цілому¹³ та для економічної освіти зокрема¹⁴. Щодо спеціальності з економічної теорії можна відмітити ґрунтовну працю вчених економічного факультету Київського національного університету ім.Т.Шевченка¹⁵.

¹⁰ Kalaitzidakis, Pantelis, Thanasis Stengos and Theofanis P. Mamuneas (2003), 'Rankings of Academic Journals and Institutions in Economics', *Journal of the European Economic Association*, vol. 1(6), p. 1346–1366.

¹¹ Coupe, Tom. The visibility of Ukrainian economists 1969–2005 // *The Journal of Socio-Economics*, 2007, article in press // <http://ideas.repec.org/p/kse/dpaper/6.html>.

¹² Грудзинский А.О. Проектно-ориентированный университет. Профессиональная предпринимательская организация ВУЗа / Проект Темпус-Тасис Комиссии Европейских сообществ "На пути к предпринимательскому университету". – Нижний Новгород, 2004 // <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/203775.html>.

¹³ Журавський В.С., Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входу в Європейський простір вищої освіти // <http://www.mon.gov.ua>.

¹⁴ Колот А.М. Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців економічного профілю // *Економічна теорія*. – 2004. – № 2. – С. 87–98.

¹⁵ Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес / За ред. В.Д.Базилевича. – К., 2006. – 326 с.

Проте, за нашими спостереженнями, широкий загал освітян України сприймає Болонський процес переважно з точки зору необхідності уніфікації формату навчального процесу з європейськими стандартами (які формуються власне Болонською декларацією та іншими супутніми документами). Насправді головним завданням цієї ініціативи є ліквідація відставання європейської вищої освіти від такої самої в США та країнах Південно-Східної Азії за критерієм впливу освіти на інноваційне економічне зростання країн¹⁶. Не просто продукування та передача знань, у чому Європа залишається світовим лідером, а ефективне комерційне використання цих знань. Це є сутністю сучасної знаннєвої економіки, побудова якої проголошена головною стратегічною метою Європейського Союзу до 2010 року, а Болонський процес є одним із механізмів реалізації цієї стратегії.

Менш відомо, що концепція цієї програми реформування вищої освіти прямо базується на досягненнях економічної теорії і виходить з того, що для переорієнтації навчальних процесів відповідно до критеріїв знаннєвої економіки необхідно, наслідуючи приклад США, перейти від розуміння сфери вищої освіти як загальнодержавного суспільного блага на усвідомлення, що ця сфера повинна функціонувати за ринковими законами як ринок освітніх послуг, що повинні бути купленими (тобто оціненими) конкретними споживачами: державою, бізнесом, громадянами, – за ринковими цінами. Згідно з економічною теорією, чим більш конкурентним і ємним буде цей ринок, тим більш ефективно для суспільства будуть функціонувати освітні інституції.

Для організації єдиного європейського ринку виробництва та споживання освітніх послуг потрібна серйозна уніфікація формату освітніх технологій, що застосовуються в різних країнах. Це обумовить можливість мобільного пересування ресурсів і освітніх "виробництв", а також споживачів цієї "продукції", у єдиному європейському конкурентному просторі. Вважається, що така організація значно підвищить економічну ефективність європейської освіти, а оцінку успішності буде формувати переважно ринок, а не міністерства освіти. Правда, останнім залишена важлива роль – забезпечувати уніфікований формат освітнього процесу як за змістом, так і за певними стандартами якості.

Для України є дуже важливим, перебуваючи у Болонському процесі, чітко усвідомлювати, що єдиний європейський ринок освітніх послуг – це ефективна, але дуже жорстка система. Хто виграє ці змагання, виграє багато, але неминуче буде чимало тих, хто програє. У цій колізії присутня колосальна проблема ринкової форми галузі освіти. Відкриті кордони і підняття рівня добробуту громадян може призвести до того, що наші кращі ресурси (викладачі) і споживачі (студенти) нададуть перевагу іншим університетам. Щоб цього не трапилося і щоб до того ж заробляти на цьому відкритому ринку – як безпосередньо від залучення іноземних студентів, так і через комерціалізацію знань українських вчених та розбудову в Україні знаннєвої економіки – питанням номер один повинно бути під-

¹⁶ *The Role of Europe in World-Wide Science and Technology: Monitoring and Evaluation in a Context of Global Competition* / Ed C.M. Noyons, Renald K. Buter and Anthony F.J. van Raan CWTS, Leiden University (Report for the European Commission, Brussels, Belgium September 2000).

няття конкурентоспроможності наших програм у Європейському просторі. А це буде неможливим, якщо ми будемо стояти осторонь тих освітніх та наукових процесів, які відбуваються у світі. Це стосується як всієї української освіти, так і МП з економічної теорії особливо.

Проблемні питання та шляхи їх вирішення

Для того, щоб Україна була конкурентоспроможна на теренах економічної теорії та ефективно реалізувала її практичну функцію, нам потрібні фахівці, які будуть спроможні адекватно сприймати, передавати і розвивати сучасні знання, які генеруються світовою науковою спільнотою.

Для ефективної підготовки таких фахівців потрібно перш за все привести у відповідність із "західними" програмами зміст викладання базових дисциплін, які є основою для існування розмаїття "сендвічевих" спеціалізацій спеціальності економічна теорія (економікс), про які йшлося вище. Історично склалося, що це такі дисципліни: мікроекономіка, макроекономіка та аналітичні економіко-математичні методи. Проте, "західний" підхід передбачає циклічно-повторювальний метод викладання цих дисциплін з нарощуванням складності на програмах більш високого рівня.

Така методика викладання цих дисциплін означає, що подібний навчальний матеріал подається декількома курсами шляхом поступового циклічно-повторювального ускладнення і математизації тієї ж самої стандартної тематики. Такий підхід відповідає триступеневій академічній кваліфікації: бакалавр – магістр (майстер) – доктор (PhD) – для реалізації цілей якої і застосовується відповідне наростаюче ускладнення тих самих тем. У нас, як правило, базова теоретична дисципліна читається один раз на бакалаврській програмі на середньому рівні складності. Тому коли ми робимо міжнародні порівняння бакалаврських програм, то констатуємо, що все гаразд, але порівняння магістерських програм показує не тільки наше відставання, але й те, що ми взагалі не закладаємо викладання найновіших наукових знань високого рівня складності до освітнього стандарту.

Головною проблемою цього шляху є непідготовленість українських викладачів до зазначеного циклічно повторювального методу викладання матеріалу. Практика свідчить, що, за винятком провідних університетів, викладання часто ведеться за програмами, де намагаються одним курсом "закрити" максимальну кількість програмних питань не тільки вказаних трьох фундаментальних курсів, а й додавати сюди питання з курсів соціології, менеджменту, фінансів тощо. Крім цього мало хто з викладачів сьогодні готовий читати той самий базовий курс на трьох рівнях складності. Тому застосування зазначеного циклічного методу викладання фундаментальних дисциплін наражається на методичну непідготовленість кадрів. Скоріш за все найближчим часом різні викладачі не зможуть ефективно взаємодіяти, читаючи однакові теми фундаментальних дисциплін для різних рівнів навчання тим самим студентам.

У такому ж ракурсі лежить проблема порівняння наших аспірантських навчальних програм і західних програм PhD, на яких повинно відбуватися продовження подальшого ускладнення навчального матеріалу, як це зазвичай робиться в провідних європейських університетах. В Україні

цього системно не відбувається. Тому нерідко (я можу узагальнювати тільки інформацію щодо економічних наук) можна спостерігати парадоксальне явище, коли кандидат наук (і навіть доктор), захистивши дисертацію, реально не володіє сучасними науковими знаннями зі спеціальності.

Дисципліни, з яких складають кандидатські іспити, і за обсягом, і за змістом не зорієнтовані на перевірку знання останніх наукових досягнень (можливо, за винятком окремих тем). Враховуючи, що саме на магістерських та PhD програмах вивчаються найновіші досягнення економічної науки, стає зрозумілим, чому наші фахівці, як правило, не володіють ними. Тому зазначена проблема змістовного наповнення МП є достатньо критичною в контексті забезпечення їхньої європейської конкурентоспроможності.

Для опанування передових знань необхідно налагоджувати і систему їхнього трансферу через навчання наших викладачів за кордоном, а також через постійне і оперативне знайомство зі світовою професійною літературою, постійно творчо спілкуватися з провідними іноземними дослідниками. Навчання за кордоном є потужним інтелектуальним ресурсом для країни, якщо її громадяни, набувши інноваційних знань, повертаються і працюють за спеціальністю. Причому працюють в конкурентному режимі з вітчизняними фахівцями.

Проблема створення сприятливих умов для повернення в країну та в університети кваліфікованих кадрів багато обговорюється, але справа майже не рухається з місця. Є тільки один вихід – відносно уніфікувати оплату праці викладачів і науковців за європейськими стандартами. Вирішення проблеми відносно уніфікації оплати праці викладачів і науковців за європейськими "цінами" дозволяє країнам, подібним до України, активно розбудовувати національні інноваційні системи. Ми ж сьогодні не можемо розраховувати на те, що наші кращі випускники будуть на високому рівні відтворювати професорсько-викладацький та науковий потенціал українських університетів та науково-дослідних установ.

Проблема повернення наукових кадрів із-за кордону, так само, як проблема запрошення для викладання в українські ВНЗ іноземних професорів, гостро ставить питання про формальне визнання ступеня PhD в Україні. Сьогодні провідні "західні" вчені, відомі професори не є легітимними фахівцями найвищої кваліфікації в різних аспектах формального академічного життя університетів. Цей стан речей не іде нам на користь. Зворотний бік цієї медалі – фактичне невизнання чи приниження "заходом" наших наукових ступенів, особливо в суспільних науках, зокрема, з економічної теорії. Видача ВАКом дипломів кандидатів наук англійською мовою, де наукова ступінь кандидата перекладається як PhD, створює ще одну ілюзію "уніфікації", бо без реальної подібності українських навчальних програм з європейськими формальний переклад не має і не буде мати практичного значення.

Гостро стоїть проблема повнокровної участі українських викладачів і науковців з економічної теорії в планетарному (за визначенням В.Вернадського) науковому процесі. Сьогодні ця проблема частково вирішується завдяки іноземним грантам, але їх тимчасовість і заданість не створюють потрібний надійний фундамент майбутнього української науки та освіти.

Шлях вирішення цієї проблеми може бути пов'язаний із запровадженням непрямих стимулів для бізнесових структур вкладати гроші в університетські науку і освіту. На цьому терені також вже напрацьований чималий міжнародний досвід, який треба ретельно вивчити і якнайскоріше ухвалили ефективні рішення.

Якісне відтворення сучасного професорсько-викладацького складу є складним і безперервним процесом. Навіть кадри, які пройшли "західну" підготовку, не зможуть активно і плідно працювати в Україні без відповідної дослідницької бази та матеріальних умов, наявності доступу до провідних світових інформаційних джерел. Ще більш критичною ця проблема постає для вітчизняних фахівців, яких більшість. Вона прямо стосується також інших учасників навчального процесу – студентів. Типовий європейський університет має сьогодні широкий швидкісний доступ до INTERNET, відповідну підписку на основні електронні інформаційні бази даних, передплачує головні наукові журнали, закуповує сучасну наукову літературу. Все це стало нормою і для університетів країн – нових членів ЄС – наших сусідів. Ця проблема постає і щодо такої дуже ефективної форми передачі найновішої наукової інформації, як активна участь у міжнародних наукових конференціях.

Без вирішення вказаних проблем ми не зможемо конкурувати з європейськими університетами, українські вчені не зможуть в Україні плідно провадити власні наукові дослідження, готувати і друкувати статті у визнаних професійних наукових журналах. Зазначене коло проблем ресурсного забезпечення освітньої та наукової діяльності вважається у нас безнадійним з точки зору можливості реального їх вирішення. Але дуже важливо усвідомити, що насправді альтернативи не існує, особливо в Болонському процесі. І треба бачити відкритими очима, що всі наші конкуренти ці проблеми якось вирішують. Може, треба просто вивчити їхній досвід.

Невеликий масштаб МП з економічної теорії в Україні¹⁷, з однієї сторони, та їхня безперечна концептуальна системна значущість для всієї економічної освіти країни – з іншої, дозволяє, на наш погляд, ставити питання про організацію експерименту з побудови сучасних МП з економічної теорії в Україні за типовими правилами, вимогами і матеріальним забезпеченням, які прийняті в Європі, і про що йшлося в статті. Це потребує порівняно невеликих додаткових державних ресурсів, але які будуть мати велику народногосподарську віддачу.

¹⁷ У 2007 році в Україні МП зі спеціальності "Економічна теорія" мали 12 ВНЗ зі 161, які виконували магістерські програми з напрямку "Економіка і підприємництво". Всі ці 12 ВНЗ є державними. Випуск магістрів з цієї спеціальності був 195 осіб (70% – держзамовлення), що складає 0,9% від усіх випускників МП з напрямку "Економіка і підприємництво" (за даними Держкомстату України).

Перелік світового визнання наукових журналів з "економікс", які відстежуються Інститутом наукової інформації – The Institute of Scientific Information (Thomson-ISI) для оцінки індексів цитування

CC/SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES – **Economics**

JOURNAL LIST. Total journals: 231

(Джерело: <http://sunweb.isinet.com/cgi-bin/jrnlst/jlresults.cgi?PC=B&SC=ECO>)

1. ACCOUNTING ORGANIZATIONS AND SOCIETY
2. ACCOUNTING REVIEW
3. AGRICULTURAL ECONOMICS
4. AMERICAN ECONOMIC REVIEW
5. AMERICAN JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS
6. APPLIED ECONOMICS
7. APPLIED ECONOMICS LETTERS
8. ASTIN BULLETIN
9. AUDITING-A JOURNAL OF PRACTICE & THEORY
10. AUSTRALIAN JOURNAL OF AGRICULTURAL AND RESOURCE ECONOMICS
11. BROOKINGS PAPERS ON ECONOMIC ACTIVITY
12. BULLETIN OF INDONESIAN ECONOMIC STUDIES
13. BUSINESS ETHICS QUARTERLY
14. CAMBRIDGE JOURNAL OF ECONOMICS
15. CANADIAN JOURNAL OF ECONOMICS-REVUE CANADIENNE D ECONOMIQUE
16. CESIFO ECONOMIC STUDIES
17. CHINA ECONOMIC REVIEW
18. CONTEMPORARY ACCOUNTING RESEARCH
19. CONTEMPORARY ECONOMIC POLICY
20. DEFENCE AND PEACE ECONOMICS
21. EASTERN EUROPEAN ECONOMICS
22. ECOLOGICAL ECONOMICS
23. ECON JOURNAL WATCH
24. ECONOMETRIC REVIEWS
25. ECONOMETRIC THEORY
26. ECONOMETRICA
27. ECONOMETRICS JOURNAL
28. ECONOMIC DEVELOPMENT QUARTERLY
29. ECONOMIC INQUIRY
30. ECONOMIC JOURNAL
31. ECONOMIC MODELLING
32. ECONOMIC POLICY
33. ECONOMIC RECORD
34. ECONOMIC THEORY
35. ECONOMICA
36. ECONOMICS & HUMAN BIOLOGY
37. ECONOMICS AND PHILOSOPHY
38. ECONOMICS LETTERS
39. ECONOMICS OF TRANSITION
40. ECONOMIST-NETHERLANDS
41. EKONOMICKY CASOPIS
42. EKONOMISKA SAMFUNDETS TIDSKRIFT
43. ELECTRONIC COMMERCE RESEARCH AND APPLICATIONS
44. EMERGING MARKETS FINANCE AND TRADE
45. ENERGY ECONOMICS
46. ENERGY JOURNAL
47. ENTERPRISE & SOCIETY
48. ENTREPRENEURSHIP AND REGIONAL DEVELOPMENT
49. ENTREPRENEURSHIP THEORY AND PRACTICE
50. ENVIRONMENTAL & RESOURCE ECONOMICS
51. EUROPEAN ACCOUNTING REVIEW
52. EUROPEAN ECONOMIC REVIEW
53. EUROPEAN REVIEW OF AGRICULTURAL ECONOMICS
54. EUROPEAN REVIEW OF ECONOMIC HISTORY
55. EXPERIMENTAL ECONOMICS
56. FAMILY BUSINESS REVIEW
57. FEDERAL RESERVE BANK OF ST LOUIS REVIEW
58. FEMINIST ECONOMICS
59. FINANCE A UVER-CZECH JOURNAL OF ECONOMICS AND FINANCE
60. FINANCE AND STOCHASTICS
61. FINANCIAL ANALYSTS JOURNAL
62. FINANCIAL MANAGEMENT
63. FINANZARCHIV
64. FISCAL STUDIES
65. FOOD POLICY
66. FORBES
67. FORTUNE
68. FUTURES
69. GAMES AND ECONOMIC BEHAVIOR
70. GENEVA PAPERS ON RISK AND INSURANCE-ISSUES AND PRACTICE
71. GENEVA RISK AND INSURANCE REVIEW
72. HARVARD BUSINESS REVIEW
73. HEALTH ECONOMICS
74. HISTORY OF POLITICAL ECONOMY
75. HITOTSUBASHI JOURNAL OF ECONOMICS
76. IMF STAFF PAPERS
77. INDUSTRIAL AND CORPORATE CHANGE
78. INFORMATION ECONOMICS AND POLICY
79. INSURANCE MATHEMATICS & ECONOMICS
80. INTERNATIONAL BUSINESS REVIEW
81. INTERNATIONAL ECONOMIC REVIEW
82. INTERNATIONAL JOURNAL OF ELECTRONIC COMMERCE
83. INTERNATIONAL JOURNAL OF FINANCE & ECONOMICS
84. INTERNATIONAL JOURNAL OF GAME THEORY
85. INTERNATIONAL JOURNAL OF INDUSTRIAL ORGANIZATION
86. INTERNATIONAL JOURNAL OF MARKET RESEARCH
87. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN MARKETING
88. INTERNATIONAL MARKETING REVIEW
89. INTERNATIONAL REVIEW OF LAW AND ECONOMICS
90. INTERNATIONAL SMALL BUSINESS JOURNAL
91. INTERNATIONAL TAX AND PUBLIC FINANCE

92. JAPAN AND THE WORLD ECONOMY
93. JAPANESE ECONOMIC REVIEW
94. JCMS-JOURNAL OF COMMON MARKET STUDIES
95. JOURNAL OF ACCOUNTING & ECONOMICS
96. JOURNAL OF ACCOUNTING RESEARCH
97. JOURNAL OF AFRICAN ECONOMIES
98. JOURNAL OF AGRARIAN CHANGE
99. JOURNAL OF AGRICULTURAL AND RESOURCE ECONOMICS
100. JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS
101. JOURNAL OF APPLIED ECONOMETRICS
102. JOURNAL OF BANKING & FINANCE
103. JOURNAL OF BUSINESS
104. JOURNAL OF BUSINESS & ECONOMIC STATISTICS
105. JOURNAL OF BUSINESS & INDUSTRIAL MARKETING
106. JOURNAL OF BUSINESS ETHICS
107. JOURNAL OF BUSINESS FINANCE & ACCOUNTING
108. JOURNAL OF BUSINESS RESEARCH
109. JOURNAL OF BUSINESS VENTURING
110. JOURNAL OF BUSINESS-TO-BUSINESS MARKETING
111. JOURNAL OF COMPARATIVE ECONOMICS
112. JOURNAL OF CONSUMER AFFAIRS
113. JOURNAL OF CONSUMER RESEARCH
114. JOURNAL OF CORPORATE FINANCE
115. JOURNAL OF CULTURAL ECONOMICS
116. JOURNAL OF DERIVATIVES
117. JOURNAL OF DEVELOPMENT ECONOMICS
118. JOURNAL OF ECONOMETRICS
119. JOURNAL OF ECONOMIC BEHAVIOR & ORGANIZATION
120. JOURNAL OF ECONOMIC DYNAMICS & CONTROL
121. JOURNAL OF ECONOMIC EDUCATION
122. JOURNAL OF ECONOMIC GROWTH
123. JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES
124. JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE
125. JOURNAL OF ECONOMIC PERSPECTIVES
126. JOURNAL OF ECONOMIC POLICY REFORM
127. JOURNAL OF ECONOMIC SURVEYS
128. JOURNAL OF ECONOMIC THEORY
129. JOURNAL OF ECONOMICS
130. JOURNAL OF ECONOMICS & MANAGEMENT STRATEGY
131. JOURNAL OF ENVIRONMENTAL ECONOMICS AND MANAGEMENT
132. JOURNAL OF EVOLUTIONARY ECONOMICS
133. JOURNAL OF FINANCE
134. JOURNAL OF FINANCIAL AND QUANTITATIVE ANALYSIS
135. JOURNAL OF FINANCIAL ECONOMETRICS
136. JOURNAL OF FINANCIAL ECONOMICS
137. JOURNAL OF FINANCIAL INTERMEDIATION
138. JOURNAL OF FINANCIAL MARKETS
139. JOURNAL OF FOREST ECONOMICS
140. JOURNAL OF FUTURES MARKETS
141. JOURNAL OF HEALTH ECONOMICS
142. JOURNAL OF HOUSING ECONOMICS
143. JOURNAL OF INDUSTRIAL ECONOMICS
144. JOURNAL OF INSTITUTIONAL AND THEORETICAL ECONOMICS- ZEITSCHRIFT FUR DIE GESAMTE STAATSWISSENSCHAFT
145. JOURNAL OF INTERACTIVE MARKETING
146. JOURNAL OF INTERNATIONAL BUSINESS STUDIES
147. JOURNAL OF INTERNATIONAL ECONOMICS
148. JOURNAL OF INTERNATIONAL MARKETING
149. JOURNAL OF INTERNATIONAL MONEY AND FINANCE
150. JOURNAL OF INTERNATIONAL TRADE & ECONOMIC DEVELOPMENT
151. JOURNAL OF LABOR ECONOMICS
152. JOURNAL OF LAW & ECONOMICS
153. JOURNAL OF LAW ECONOMICS & ORGANIZATION
154. JOURNAL OF MACROECONOMICS
155. JOURNAL OF MARKETING
156. JOURNAL OF MARKETING RESEARCH
157. JOURNAL OF MATHEMATICAL ECONOMICS
158. JOURNAL OF MONETARY ECONOMICS
159. JOURNAL OF MONEY CREDIT AND BANKING
160. JOURNAL OF POLICY MODELING
161. JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY
162. JOURNAL OF POPULATION ECONOMICS
163. JOURNAL OF PORTFOLIO MANAGEMENT
164. JOURNAL OF POST KEYNESIAN ECONOMICS
165. JOURNAL OF PRODUCTIVITY ANALYSIS
166. JOURNAL OF PUBLIC ECONOMIC THEORY
167. JOURNAL OF PUBLIC ECONOMICS
168. JOURNAL OF PUBLIC POLICY & MARKETING
169. JOURNAL OF REAL ESTATE FINANCE AND ECONOMICS
170. JOURNAL OF REAL ESTATE RESEARCH
171. JOURNAL OF REGULATORY ECONOMICS
172. JOURNAL OF RETAILING
173. JOURNAL OF RISK AND INSURANCE
174. JOURNAL OF RISK AND UNCERTAINTY
175. JOURNAL OF SERVICE RESEARCH
176. JOURNAL OF SPORTS ECONOMICS
177. JOURNAL OF THE ACADEMY OF MARKETING SCIENCE
178. JOURNAL OF THE EUROPEAN ECONOMIC ASSOCIATION
179. JOURNAL OF THE JAPANESE AND INTERNATIONAL ECONOMIES
180. JOURNAL OF THE ROYAL STATISTICAL SOCIETY SERIES A-STATISTICS IN SOCIETY
181. JOURNAL OF TRANSPORT ECONOMICS AND POLICY
182. JOURNAL OF URBAN ECONOMICS
183. JOURNAL OF WORLD BUSINESS
184. JOURNAL OF WORLD TRADE
185. KYKLOS
186. LABOUR ECONOMICS
187. MACROECONOMIC DYNAMICS
188. MANCHESTER SCHOOL
189. MARKETING LETTERS
190. MARKETING SCIENCE
191. MATHEMATICAL FINANCE
192. MATHEMATICAL SOCIAL SCIENCES
193. NATIONAL TAX JOURNAL

194. OPEN ECONOMIES REVIEW	215. REVIEW OF INDUSTRIAL ORGANIZATION
195. OXFORD BULLETIN OF ECONOMICS AND STATISTICS	216. REVIEW OF INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY
196. OXFORD ECONOMIC PAPERS-NEW SERIES	217. REVIEW OF WORLD ECONOMICS
197. OXFORD REVIEW OF ECONOMIC POLICY	218. REVUE D ECONOMIE POLITIQUE
198. PACIFIC ECONOMIC REVIEW	219. REVUE D ETUDES COMPARATIVES EST-OUEST
199. POLITICKA EKONOMIE	220. SCANDINAVIAN JOURNAL OF ECONOMICS
200. POST-COMMUNIST ECONOMIES	221. SCOTTISH JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY
201. QME-QUANTITATIVE MARKETING AND ECONOMICS	222. SMALL BUSINESS ECONOMICS
202. QUANTITATIVE FINANCE	223. SOCIAL CHOICE AND WELFARE
203. QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS	224. SOUTH AFRICAN JOURNAL OF ECONOMICS
204. RAND JOURNAL OF ECONOMICS	225. SOUTHERN ECONOMIC JOURNAL
205. REAL ESTATE ECONOMICS	226. STUDIES IN NONLINEAR DYNAMICS AND ECONOMETRICS
206. RESOURCE AND ENERGY ECONOMICS	227. SUPPLY CHAIN MANAGEMENT-AN INTERNATIONAL JOURNAL
207. REVIEW OF ACCOUNTING STUDIES	228. THEORY AND DECISION
208. REVIEW OF AGRICULTURAL ECONOMICS	229. WORLD BANK ECONOMIC REVIEW
209. REVIEW OF DEVELOPMENT ECONOMICS	230. WORLD BANK RESEARCH OBSERVER
210. REVIEW OF ECONOMIC DYNAMICS	231. WORLD ECONOMY
211. REVIEW OF ECONOMIC STUDIES	
212. REVIEW OF ECONOMICS AND STATISTICS	
213. REVIEW OF FINANCIAL STUDIES	
214. REVIEW OF INCOME AND WEALTH	

**Класифікація сфер експертизи для використання
в контексті розвитку дослідницької мережі Європейської асоціації
еволюційної політичної економії (ЕАЕРЕ)**

*Classification of Areas of Expertise
For Use in the Development of EAEPE Research Networks
(Джерело: http://www.eaepe.org/images/classification_of_areas_of_expertise.doc)*

Natural Resource Accounting	Macroeconomic Policy
Accounting, Theory of	Macroeconomic Theory
Agricultural Economics	Management, Personnel
Anthropology, Economic	Management, Strategic Marketing
Austrian Economics (Hayek, Et Al)	Marshall, Economics of Alfred
Business And Managerial Economics	Marxian Economics
Comparative Economic Systems	Methodology And Philosophy of
Commons, Economics of John	Economics
Computational Evolutionary Economics	Micro Economic Theory
Consumer Behaviour and Savings	Military Expenditure
Cultural Economics	Modern Economic History
Czech Republic, Economic System in	Monetary Economics
Decision Theory	Needs and Welfare, Theories of
Democracy and the Economy	Nonprofit Organisations Economics
Development Economics	Organisation Theory
Distribution of Income and Wealth	Planning in Theory and Practice
Eastern Europe, Economic Systems in	Poland, Economic System in
Economic History	Polanyi, Economics of Karl
Econometrics and Economic Statistics	Political Economics
Energy Economics	Population Economics
Environmental and Ecological Economics	Production and the Labour, Theory of
Ethics and Economics	Property Rights Theory
Europe, Economic System in, and	Psychological Economics
Integration	Public Sector Economics
Bio Economics and Evolutionary Theory	Public Finance
Experimental Economics	Publishing of Economics Texts
Financial Economics and Financial	Regional Economic Development
Institutions	Regulation and Deregulation Policy
Fiscal and Taxation Policy	Regulation Theory (Anglietta et al)
Flexibility and Specialisation	Research Policy
Gender Issues and the Economy	Russia, Economic System in
Germany, Economic System in	Schumpeterian Economics
Global Economic System, the	Services and Information, Economics of
Growth And Development, Theory of	Social Economics and Economic Sociology
History of Economic Thought	Social Democratic Policies
Housing Production, Finance and Policy	Social Policy And Social Security
Institutional History of Economics	South America, The Economies of
Industrial Economics	Sraffian Economics
Industrial Geography and Location	State, Theory of and Relation to the
Indian Sub-Continent, Economic System	Economy
Industrial Policy	Services Or Tertiary Activities
Industrial Relations	Structural Change in Economic System
Information and Uncertainty	Sweden, Economic System in
Institutions, Economic Analysis of	Systems Theory, General
International Finance	Technical Change and Innovation
International Relation	Technology, Research and Sc. Policy
International Trade	Telecommunications and Mass Media
Japan, Economic System in	Theory of Production
Keynesian and Post Keynesian	Trade Unions
Economics	Transaction Costs Economics
Labour Markets and Employment	Transport And Tourism Economics
Labour Managed Firms and Employment	Transnational Corporations
Law and Economics	United Kingdom, Economic System in
Linear Modelling and Game Theory	Theories of Value And Price
Local Economies	Veblen, Economics of Thorstein
Long Waves	